

INDUSTRIJSKA ARHITEKTURA ĐURĐENOVCA

Stručni rad

UDK 725(497.5 Đurđenovac)

JASMINKA NAJČER SABLJAK
Galerija likovnih umjetnosti Osijek
Europske avenije 9
HR-31000 Osijek

SILVIJA LUČEVNJAK
Zavičajni muzej Našice
Pejačevićev trg 7
HR-31500 Našice

Industrijsko naslijeđe u Hrvatskoj još je uvijek izuzetno slabo istraženo, što se očituje i u činjenici da je prije Domovinskog rata u Inventaru spomenika kulture RH bio upisan samo zagrebački Paromlin kao građevina ovoga tipa arhitekture¹. Upravo su ratna razaranja doprinijela svijesti o potrebi očuvanja i ovoga segmenta kulturnog naslijeđa, pa je upisivanje takvog tipa zgrada nešto češće, no još uvijek nedostavno. Poseban problem predstavlja činjenica da su pojedinačni objekti industrijske arhitekture često samo dijelovi većih industrijskih kompleksa, što otežava njihovo vrednovanje i analizu, te mjere zaštite. Dakako, niti kretanja u suvremenom gospodarskom životu Hrvatske nisu povoljna za stvaranje jasne strategije na ujednačenom pristupu u vrednovanju i zaštiti ovih spomenika, jer se upravo veliki industrijski kompleksi kojima su pripadali zatvaraju, mijenjaju vlasnika i funkciju, te rapidno propadaju.

O POVIJESTI ĐURĐENOVCA

Đurđenovac, naselje u Slavoniji smješteno nekoliko kilometara sjevernije od Našica, danas je sjedište općine i rimokatoličke župe, a ima 7.946 stanovnika prema popisu stanovništva iz 2001. g. (ŽIVIC 2002.:111). Povijest naselja bitno je određena postojanjem velikog drvo-prerađivačkog kompleksa koji, u različitim oblicima, kontinuirano postoji od 1866. g. do danas. Te godine bečki trgovac drvima, Josip Pfeiffer, sklapa ugovor s našičkim veleposjednikom, grofom Ladislavom Pejačevićem i u Đurđenovcu započinje s intenzivnom proizvodnjom rezane građe (parna pilana s četiri višestruke pile, tzv. gatera). Guste šume i kvaliteta drveta osiguravala je s imanja obitelji Pejačević, kao i obližnjih slavonskih posjeda (uz nizinske šume, tu su i velika šumska prostranstva Krndije i Papuka), dovoljno sirovine za europska tržišta koja su tražila cijenjenu slavonsku hrastovinu, kao i ostale proizvode. Kroz iduća desetljeća, ovaj će pogon mijenjati vlasnike i nazive, ali će zadržati tendenciju rasta, koja će ga dovesti do pozicije jednog od najvećih hrvatsko-ugarskih (kasnije jugoslavenskih), a možemo slobodno reći i europskih proizvođača tanina, bačava, parketa i ostalih proizvoda od drveta. Po završetku Prvog svjetskog rata, poduzeće se uspješno transformira

i uspijeva zaštititi pretežno strani kapital koji je u njega investiran (od početaka ovdje sudjeluje talijanski, austrijski i mađarski kapital)².

Nacionalno dioničko društvo koje je u novoj državi utemeljeno 1920. g. (*Našička tvornica tanina i paropila d.d.* - skraćeno *Našička d.d.*, sa sjedištem u Zagrebu) udružuje se u holding poduzeće s podružnicama u Rumunjskoj (sjedište u Aradu), Češkoj (sjedište u Pragu), Mađarskoj (sjedište u Budimpešti), te Austriji (sjedište u Beču). Holding djeluje pod imenom *Union des usines et des exploitations forestieres de Nasice s.a.* sa sjedištem u Ženevi. O snazi ovoga poduzeća (u nekim segmentima najjači proizvođač u europskim i svjetskim okvirima), te njegovom utjecaju na ukupna gospodarska pitanja ondašnje Jugoslavije, svjedoči i poznata *Našička afera* u koju su bili upleteni čelni ljudi poduzeća, a koja je potresla cijeli politički vrh jugoslavenskog političkog režima sredinom 1930-ih³.

¹ Opširnije o ovoj temi vidi rad Tamare Rogić Sustav kriterija zaštite i njen značaj u zborniku radova Grad za 21. stoljeće, Karlovac, 2001., str. 35-49.

² U knjizi *Đurđenovac : kronika* autor Ž. Cako navodi poimence poduzetnika Josipa Pfeiffera iz Beča, zatim belgijsku tvrtku *Marchetti Ch./Lamarque* (unutar koje svoj kapital ima grof Luigi Marchetti iz Trsta), industrijalce Karla Neuschlossa i sina iz Budimpešte, te industrijalca Jacquesa Schmidta iz Strasboura. Svojim kapitalom sudjelovala je i *Domovinska banka d.d.* iz Budimpešte.

³ Glavno sudenje odgovornima za ovu aferu održano je u Osijeku 1935. godine, a bilo je praćeno izuzetnom pažnjom ondašnjih medija. Više o temi vidi u knjizi Zvonimira Kulundžića *Politika i korupcija*, Zagreb, 1968.

Osnutak i postojanje velikog industrijskog kompleksa odredilo je ne samo gospodarsku i socijalnu fizionomiju Đurđenovca sve do naših dana, već i njegov urbanistički koncept, te nam ostavilo u naslijeđe građevine kasnog 19. i početka 20. st. koje danas prepoznajemo kao vrijedna ostvarenja tzv. industrijske arhitekture. Za mjesto koje je nastalo kao posljedica utemeljenja industrijske proizvodnje u ovom kraju može se reći da je jedinstveno, a svoj pandan ima na prostoru sjeveroistočne Hrvatske još samo u arhitekturi naselja Belišće⁴. Ova naselja nastaju u sličnim gospodarsko-povijesnim okolnostima i jasno se izdvajaju od ostalih ruralnih naselja panonskog tipa koja su karakteristična za ovo područje, te gradskih cjelina koja izrastaju na temeljima srednjovjekovnih trgovačkih i obrtničkih središta (Sl. 1).

Sl. 1

Ako se razmatranje ukupne povijesti mjesta Đurđenovac, barem u odnosu na urbanističku prošlost naselja, uvjetno podijeli na dva razdoblja - onaj do početka rada drveno-prerađivačkog kompleksa polovinom 19. st. i onaj nakon toga, moramo priznati da o prvome ne znamo puno. Nakon što se u zapisima s kraja 17. st. Đurđenovac spominje kao *pagus desertus Györgynovacz* (nenaseljeno mjesto Đurđenovac), više svjetla na prošlost naselja baca vojna karta ovoga prostora, crtana potkraj 18. st.⁵. Na njoj se vidi da je ovaj ravničarski prostor na kojem je nekada postojao srednjovjekovni Đurđenovac u to vrijeme potpuno pust, a ime naselja prenijelo se na naziv šume.

Stoga se može zaključiti da je industrijsko naselje

Đurđenovac niknulo na prostoru koji je u predturskom razdoblju bio naseljen, pa onda negdje u turbulentnom razdoblju osmanlijskog vladanja i postturskom periodu raseljen. Mala udaljenost do sjedišta veleposjeda (Našice), vodni potencijal rječice Bukvik (dravski sliv) i neposredna blizina šuma vjerojatno su utjecali na odabir upravo ovog dijela veleposjeda obitelji Pejačević za smještaj poduzeća koje će eksploatirati šume okolnog područja. Naselje je dovoljno blizu obroncima Krndije i Papuka s jedne strane, te velikim posjedima bogatim ravničarskim šumama uz Dravu s druge strane (donjomiholjačko i valpovačko vlastelinstvo), s kojih se izvlačila ogromna količina drvne mase, a smješteno je u potpunoj nizini. Pozicioniranje industrijskog pogona na samom izvorištu sirovine, ali na pogodnom ravničar-

skom tlu u blizini rijeke, bilo je ekonomično i omogućilo nesmetan razvoj drvoprerađivačke industrije koja za rad treba dosta slobodnog prostora i značajniji vodni potencijal.

Nakon osnutka tvrtke 1866. g. počinje razdoblje u kojem se srednjovjekovni toponim Đurđenovca počinje vezati uz novoutemeljeno naselje, zapravo industrijski pogon, oko kojeg će se okupljati stanovništvo i tako stvarati ovaj, novovjekovni Đurđenovac. Vremenom se ovaj prostor postupno krči od šuma i pretvara u naselje s cijelim nizom gradnji koje bismo mogli grubo organizirati u nekoliko temeljnih skupina:

1. industrijska arhitektura i prateći objekti (tvornice, dimnjaci, radionice, skladišta, ...)
2. arhitektura javne namjene (škole, trgovina, pošta, željeznička stanica, radnički dom, dječji vrtić, ...)
3. stambena arhitektura
 - a. reprezentativna stambena arhitektura za više činovnike i upravitelje tvornica
 - b. planska stambena arhitektura za radništvo

⁴ Industrijska arhitektura Belišća izuzetno je značajna kao komparativni materijal đurđenovačkoj arhitekturi. Vidjeti prilog Žarka Španičeka *Industrijska stambena arhitektura* u zborniku radova *Grad za 21. stoljeće*, Karlovac, 2001., str. 209-227.

⁵ Karta ovoga područja uz kraći tekstualni opis objavljena je u izdanju *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća* (vidi popis literature). Mnogi toponimi navedeni u tom izdanju postoje i danas.

Sve skupine bit će predmet istraživanja u ovome radu, jer su rezultat istovjetnih procesa u stvaranju jednog novog naselja - nastale su planski, usklađene su s razvojem industrijske baze naselja i nose iste ili slične povijesno-umjetničke karakteristike. Vremenski, ovi objekti pripadaju kasnom 19. ili počecima 20. st. (negdje do 1930. g.). Nažalost, zbog činjenice da su mnogi objekti danas u izuzetno lošem stanju i često izvan funkcije, te tako nisu dostupni za obilazak i studiozniju analizu unutrašnjosti, ovaj će se rad zadržati na taksativnom navođenju najvažnijih zgrada i njihovom opisu koje uključuje osnovne podatke o povijesti, namjeni i analizu autorima rada dostupnih stilsko-morfoloških osobitosti.

OSNOVE IZGRADNJE ĐURĐENOVCA

Za smještaj prve, najstarije tvornice, izabrana je lokacija jugoistočno od ceste koja iz Feričanaca vodi u Sušine. Ovdje je niknula prva pilana i njeni prateći objekti. Kasniji razvoj kompleksa nastavit će s nizanjem najznačajnijih tvorničkih zgrada upravo uz rub gore spomenute ceste, čiji će odvojak u smjeru sela Pribiševac predstavljati sjevernu obodnicu industrijskog kompleksa, dok će na jugu to postati krajem 19. st. željeznička pruga Našice - Slatina. Otprilike sredinom ovog prostora prolazi rječica Bukvik, u smjeru sjeveroistoka, uz koju će se strateški smjestiti pogoni tvornice tanina.

Cijeli industrijski kompleks isprepleten je gustom mrežom uskotračne željeznice (širina kolosijeka 760 mm), koja svojim glavnim pravcem ulazi u tvornički prostor iz smjera jugozapada i uz koju su gusto nanizani gotovo svi važniji pogoni i skladišta (pilana, parketara i tvornica namještaja, glavno skladište, tvornica tanina). Cijelo mjesto bilo je ograđeno hrastovom ogradom visokom 2,5 m koja je sa svih strana zatvarala naselje i industrijski kompleks, te mu davala značaj zatvorene gospodarske i stambene cjeline. Željeznička mreža širila se u gotovo pravilnom, geometrijskom rasteru na prostore sjeverozapadno, južno i jugoistočno od tvorničkog kompleksa, zauzimajući velike prostore za manipulaciju i skladištenje drvene građe.

Ova svojevrsna ekstenzija tvorničkog prostora bila je jasna tampon-zona između industrijskih objekata i okoliša, no postupno je gubila prvotnu funkciju i danas je u velikoj mjeri urbanizirana stambenim zgradama.

Dio tvorničkih objekata postoji i danas, no mnogi su srušeni ili bitno promijenjeni naknadnim pregradnjama i dogradnjama.

I. INDUSTRIJSKA ARHITEKTURA I PRATEĆI OBJEKTI

PAROPILANA

Prva zgrada izgrađena na ovom prostoru bila je pilana u kojoj su radila četiri tzv. gatera (pile). Nije poznato kako su izgledali objekti iz vremena osnutka poduzeća, 1866. g., no može se pretpostaviti da je postojeća zgrada paropilane nastala na temeljima prethodne, ako ne i pregradnjom prvobitne zgrade, potkraj 19. st. Na *Položajnom nacrtu Našičke tvornice tanina i paropile d.d.* (dalje u tekstu *Nacrt*⁶) vidi se da je riječ o nekoliko međusobno spojenih zgrada pravokutnog tlocrta u čijem susjedstvu se nalazi nekoliko pratećih, manjih objekata (mala pilana, sušare, uredi, skladišta).

Glavna zgrada nalazi se kao zidanica uz sam rub ceste, okrenuta glavnim pročeljem prema jugozapadu, u pravcu kojim se cestom dolazi u Đurđenovac iz smjera Feričanaca. Ova zgrada postoji i danas (Sl. 2), s osobito zanimljivim dvobojskim rješenjem pročelja.

Sl. 2

Pročelje zgrade raščlanjeno je s pet visokih pilastara u četiri vertikalne zone. Karakteristika ove reprezentativne industrijske arhitekture je njena polikromija i kombinacija dvaju materijala (crvene opeke i bijelog žbuknog zida). Vertikalni pilastri istaknuti su crvenom opekom koja kao ukrasni element uokviruje prozorske otvore (doprozornike, prozorske klupice, lučne nadvoje). Iznad prozorske zone nalazi se vijenac izveden u formi zupčaste profilacije od crvene opeke iznad koje se nalazi nepravilni valoviti zabatni završetak pročelja koji je obrubljen dekorativnom opekom u tri trake i snažan je podsjetnik na činjenicu da su suvremena kretanja secesijske arhitekture nalazila svoju primjenu

⁶ Nacrt se nalazi u arhivskom fondu poduzeća "Našička d.d." u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Izradio ga je ing. Ivo Jamnicki, "ovlašćeni mašinski inženjer" 14. prosinca 1938. Nažalost, zbog velikih dimenzija nacrtu nije ga bilo moguće reproducirati u ovome radu.

i u industrijskoj arhitekturi svog vremena. Lezene završavaju jednostavnim, kvadratičnim betonskim kapitelima koji snažno ulaze u zonu zabata. Razvedena dekorativna igra plastičnim elementima javlja se i na bočnim fasadama na kojima se ispod gornjih prozora javlja zanimljiv motiv balustrade izveden od crvene opeke (Sl. 3).

Sl. 3

U strojarnici ovog objekta se još i danas nalazi turbina s generatorom, tzv. pogonski stroj, koji je okretao zamašnjak promjera 5m brzinom 75 okretaja u minuti, a imao je 55 konjskih snaga, te je proizvodio električnu struju za industrijske pogone i cijelo naselje. Postavljanje ovog uređaja omogućilo je da Đurđenovac postane prvo mjesto u Slavoniji koje je imalo električnu rasvjetu - još 1891. g. (CAKO 1995.:35).

Desno uz ovu zgradu (u smjeru jugoistoka) bili su prostori pilane, danas nepostojeći. Na fotografijama se vidi da je riječ o jednostavnim nadstrešnicama čiji krovovi stoje na drvenim gredama, bez vanjskih zidova, kako bi se omogućilo neometano rukovanje drvnom građom koja ulazi na rezanje. Danas se na prostoru tih prijašnjih drvenih pilana nalaze novije zgrade primarne i doradne prerade drveta u kojima se nalazi još po koji stari gater (stroj za rezanje trupaca u daske) i tračna pila (stroj za rezanje dasaka).

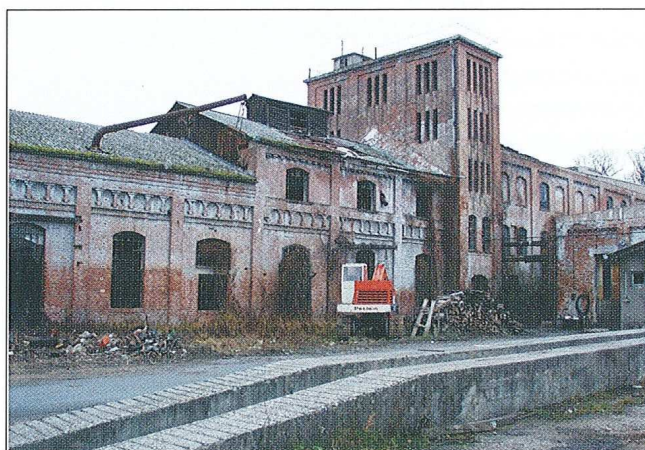
Iza zgrada pilana na prostoru gdje se čuva drvena građa još i danas postoje tri drvene skladišne zgrade, pravokutnog izduženog oblika s dvoslivnim krovom u kojima se privremeno čuva obrađeno drvo.

TVORNICA TANINA

Ova tvornica počinje s radom 1889. g. i zbog velike potražnje tanina uskoro se proširuje, a smještena je uz istočnu obalu rječice Bukvik. Riječ je o troetažnoj zgradi velikih dimenzija, nepravilnog tlocrta, jer je od svoje izgradnje bitno mijenjana i dograđivana. Prizemlje je prvobitno bilo zidano od tvrdog materijala (opeka, beton), a prvi i drugi kat bili su drveni. Ta

zgrada izgorjela je u velikom požaru 15. srpnja 1917. g. (sumnjalo se da je požar podmetnuo netko od ratnih zarobljenika koji su radili u tvornici). Obnovljena je za deset mjeseci i već u 1918. g. bila je jedna od najvećih tvornica tanina u Europi.

Tvornica se sastoji od nekoliko prizemnih, jednokatnih i dvokatnih zgrada pravokutnog i kvadratičnog tlocrta. Zgrade su međusobno povezane i kao da jedna drugu nadrastaju do završnog tornja te svojim superponiranjem volumena grade impresivni "dvorac - burg industrije"⁷. Osobito zanimljiv po obliku i prozorskim otvorima je peterokatni toranj-zgrada koji od drugog do četvrtog kata ima uske pravokutne kvadrifore na glavnoj i trifore na bočnim stranama (Sl. 4). Na tvornici se susreću i dekorativni motivi slijepih arkada i *denta* (zupčasti motiv koji vuče podrijetlo s grčkih hramova), a oni se javljaju i na ostalim tvorničkim halama i skladištima u sklopu tvornice, a postavljaju se ispod glavnog vijenca ili u središnjoj zoni kao razdjelnica katova (Sl. 5).

Sl. 4

Sl. 5

⁷ Ovako o tvornici tanina govori Ferdinand Meder u dokumentarnom filmu o Đurđenovcu (vidi popis izvora).

TVORNICA PARKETA I NAMJEŠTAJA

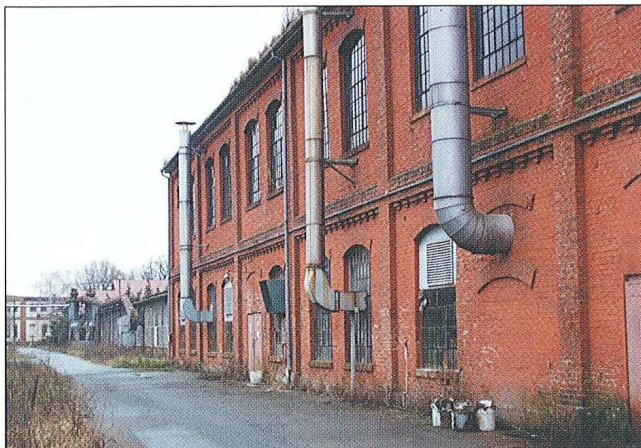
Tvornica parketa građena je 1909. g. na prostoru između ceste Feričanci-Sušine i trase uskotračne pruge koja vodi od zgrade paropile uz ovaj objekt do tvornice tanina. Uz ovu zgradu nadozidana je tvornica pokućstva 1920. g., tako da danas te zgrade čine cjelinu. Uz njih postoji niz pratećih zgrada: skladište, strojarnica, kotlovnica i sl. Kao i kod tvornice tanina i ovdje imamo niz adiranih prizemnih i jednokatnih zgrada iz različitih faza gradnje.

Prvobitno se početkom prošlog stoljeća tvornica parketa sastojala od dvije zgrade koje su međusobno bile razdvojene malim prolazom. Jedna je prizemnica s dvoslivnim krovom orijentirana okomito na glavnu cestu i prugu koja je vodila kroz tvornički krug, a druga, veća tvornica, je paralelne orijentacije s cestom. Zgrada je dvadesetih godina podignuta i produljena za dvije prozorske osi s udvojenim otvorima (ukupno ih je četiri), koje su odvojene plitkim jednostrukim lezenama.

Sl. 6

Za pretpostaviti je da je impresivan unutrašnji monovolumenski prostor zgrade rezultat primjene onodobnih suvremenih konstrukcijskih rješenja uz upotrebu opeke i betona. Zanimljiv je polukružni krovni završetak veće zgrade čiji ritam prati sitna profilacija denta u zoni friza ispod glavnog vijenca. (Sl. 6).

Sl. 7

Pored zgrade parketa prema glavnoj cesti nadozidana je već spomenuta tvornica pokućstva. Radi se o jednokatnoj zgradi kvadratne osnove s pravokutnim prozorskim otvorima lučnog završetka u donjoj i gornjoj zoni. Po dva udvojena prozora odvojena su uskim, ali dosta istaknutim lezenama, a ispod završnog i razdjelnog vijenca pojavljuje se motiv denta kao i na ostalim tvorničkim zgradama. Zgrada je zanimljiva po svojoj jednostavnoj, pravilnoj, ritmički rastvorenoj formi, ravnog krovnog završetka (Sl. 7).

TVORNICA BAČAVA

Započela je s radom 1910. g., izgrađena na središnjem prostoru između rječice Bukvik i zgrada paropile i tvornice parketa. Bila je građena od drveta, imala je i svoju energanu. Ruši se 1955. g., kako bi ustupila mjesto novoj hali za tvornicu strojeva. Od prvobitne zgrade danas ne postoji ništa, sagrađena je nova tvornica bačava u drugoj polovici stoljeća. Prvobitna tvornica je bila jednokatna zgrada s dvoslivnim krovom i malim kvadratičnim prozorima, no detaljniji opis nije moguć zbog nedostatne dokumentacije.

CENTRALNO SKLADIŠTE

Zgrada je podignuta kao najsjeverniji objekt kompleksa u cjelini, postavljena dužim pročeljem uz cestu koja vodi prema Pribiševcu. Centralno skladište je pandan tvornici namještaja po jednostavnosti forme i ritmu prozorskih otvora. Zgrada je dvoetažna. Njena funkcija diktira i artikulaciju unutrašnjeg prostora i pročelja, pa ovdje imamo s južne strane zgrade više velikih dvokrilnih vrata do kojih vodi rampa i podest za utovar robe. Namjena zgrade uvjetovala je gradnju manjih kvadratičnih prozora u zoni kata koji su identični, s naglašenim lučnim nadprozornikom. U prizemnoj zoni ritam prozora s pročeljne i unutrašnje strane različit je od onog na katu. Tu se javljaju uži prozori, ponegdje i tri prozora unutar jednog odjeljka

Sl. 8

koji je flankiran lezenama. Motiv denta nalazi se kao i na tvornici tanina i namještaja ispod zone završnog i razdjelnog vijenca. Zgrada skladišta, za razliku od ostalih zgrada građenih početkom prošlog stoljeća, jedina je restaurirana i u relativno je dobrom stanju. Prilikom restauratorske obnove njena izvorna crvena boja (kao i ostale zgrade građena je opekom) prekrivena je polikromnom fasadom oker boje s tamnije istaknutim profilacijama (Sl. 8).

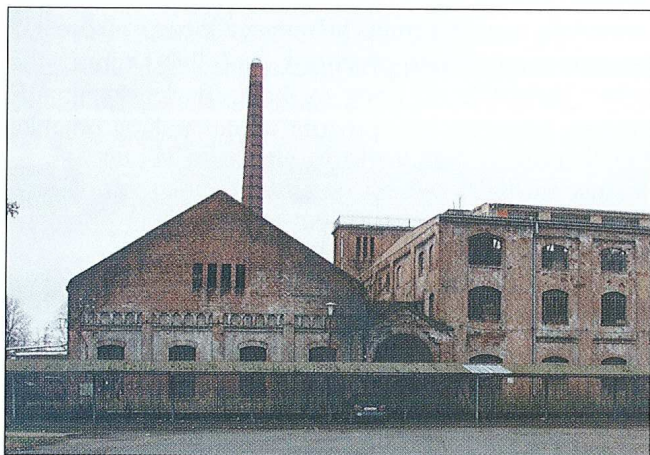
"LOŽIONA"

Kako je poduzeće izgrađivalo sve više kilometara uskotračne željezničke pruge, javila se potreba za radionicom u kojoj će se održavati lokomotive i izradivati potrebni vagoni. Đurđenovčani su tu radionicu zvali *ložiona*. Nalazila se zapadno od ceste Feričanci-Sušine, nasuprot glavnim pogonima paropile. To je jednokatna zgrada građena opekom s lučno završenim pravokutnim prozorima između kojih su plošne lezene. Danas se ta zgrada nalazi izvan tvorničkog kruga, a služi u komunalne svrhe.

TVORNICA OPEKE

Gradena na sjeveroistočnom dijelu Đurđenovca. Do tvornice se pružala uskotračna pruga kojom se vozila fasadna opeka za gradnju industrije i naselja. Tvornica je srušena, ali postoji njena fotografija iz 1922. godine koja prikazuje dvije zgrade s dvoslivnim krovom i niz nadstrešnica ispred njih (CAKO 1995.: 59).

DIMNJACI

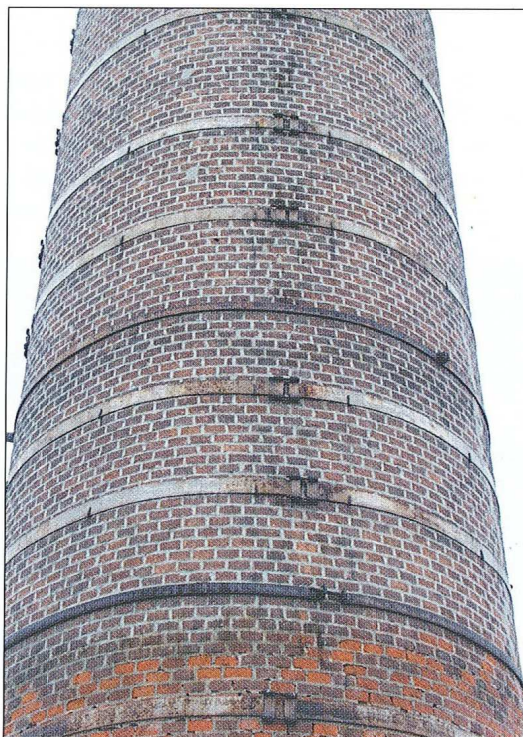

Sl. 9

Na *Nacrtu* su ucrtana četiri tvornička dimnjaka. Jedan se nalazio sjeveroistočno od zgrade pilane, drugi također sjeveroistočno od tvornice namještaja, a treći i četvrti istočno od tvornice tanina. Najstariji je

bio onaj uz zgradu pilane. U literaturi se navode precizni podaci o vremenu podizanja dimnjaka (CAKO, 1995., 71). Dimnjak uz pilanu zidan je ciglom godine 1921. g. (nema podataka o eventualnom prethodnom dimnjaku, op.a.), bio je visok 46 metara, u donjem promjeru imao je 5, a u gornjem 1,5 metara. Srušen je 1986. g.

Za potrebe taninske kotlovnice bio je zidan 1928. g. veliki tvornički dimnjak, visine 50 metara. Taj tvornički dimnjak ostao je, uz još jedan manji nedaleko njega, sačuvan do danas (Sl. 9). U donjoj zoni dimnjaka oštećenja su od vlage koja je vidno narušila statiku dimnjaka

Sl. 10

čija je daljnja budućnost upitna. Dimnjak obavijaju metalni obruči, međusobno razmaknuti oko 1 m, povezani spojnim kopčama i malim metalnim podupiračima, koji drže cijelu konstrukciju. Dimnjak se prema vrhu sužava, te završava mrežastom metalnom kapom na samom vrhu (Sl. 10).

Zamisliti Đurđenovac bez njegovih vertikalnih orijentira gotovo je nemoguće. Oni su bili zvučni, (jedan od njih je u 6 h ujutro pozivao na rad, a u 14 h označavao njegov kraj) i "dimni" simboli naselja koji su izdaleka najavlivali aglomeraciju tvornice i naselja. Pomiriti se s činjenicom da oni kao i cijelo mjesto odumiru, za one koji su ovdje proveli svoj životni i radni vijek, doista je teško. Jedino nam preostaje sačuvati sjećanje i fotografije na dimnjake kao prepoznatljive vizualne identitete industrijskog đurđenovačkog krajobraza.

II. ARHITEKTURA JAVNE NAMJENE

Uz podizanje tvorničkih zgrada, skladišta, radionica i sl., bilo je potrebno graditi i objekte koji su zadovoljavali različite potrebe radnika i upravljačkog kadra tvornice. Dio tih zgrada zida se u neposrednoj blizini tvornica (npr. zgrada za liječnika uz objekt tvornice parketa ili prva upravna zgrada i činovnički dom, koji su postavljeni vis-a-vis paropile). Kasnije se Đurđenovac u svom stambenom i administrativnom dijelu razvija izvan sjevernog ruba industrijskog kompleksa, zauzimajući tako prostore nešto udaljenije od tvorničkih zgrada.

PRVA UREDSKA ZGRADA

Podignuta je kao stambeno-poslovna zgrada, s uredima u prizemlju i stanovima za službenike na katu. Izgrađena je potkraj 19. st., u neposrednoj blizini tvornice (zapadno od pilane). Pročelja dvokatne zgrade raščlanjena su jednostavnim pravokutnim prozorima u dvije zone. Krovšte se oslanja s obje strane zgrade na visoke uparene drvene stupove koji su u visini prvog kata nosili konstrukciju balkona. Danas su ostali samo stupovi koji nose nadstrešnicu. Vanjskim, drvenim bočnim stubištem (koje je natkriveno i u gabaritima je zgrade), dolazi se na prvi kat gdje su smješteni stanovi za službenike. Građena je kanatnom gradnjom koju karakterizira drveno grede i ispune od cigle. Takav način gradnje s balkonima, natkrivenim terasama, gređem i ostalim drvenim elementima, karakterističan je za prvu fazu gradnje utilitarnih javnih i stambenih zgrada u Đurđenovcu (Sl. 11).

Sl. 11

U svojim biografskim zapisima o Đurđenovcu Ivan Švertasek piše o nekadašnjem izgledu ove zgrade: "Te grede bile su ranije ponosni stupovi namijenjeni podržavanju cijele konstrukcije oko zgrade. Stupovi su bili učvršćeni vodoravnim gređama u prizemlju i na katu tvoreći otvorene hodnike ili kako se kod nas kaže ganjke

ili verande, u stilu onog vremena. Pomoću letvica postizala se dekorativna drvena čipkasta fasada. Tako je ta stara gospođa nekada izgledala, a onda su joj strgali haljinu od drveta." (ŠVERTASEK 2004.: 6)

ČINOVNIČKA MENZA

U susjedstvu uredske zgrade, u najstarijoj jezgri mjesta nalazi se prizemna zgrada flankirana jednokatnicama od kojih je u jednoj bila uprava ekspedicije robe. U ostalom dijelu zgrade bila je trgovina mješovite robe, gostionica, te činovnička menza s knjižnicom i čitaonicom. Taj prostor mještani su zvali "casino". Kompleks je podignut istovremeno s uredskom zgradom, a ispred njega nalazio se trg na kojem se nekada nalazila mjesna tržnica, tako da je ovaj prostor činio prvu jezgru mjesta. Danas je desna jednokatnica (gledajući s ceste) uklonjena, a na lijevoj jednokatnici uklonjen je ukras od drveta koji je na prvom katu činio dekorativnu natkrivenu terasu.

ŽELJEZNIČKA STANICA

Pruga Našice - Slatina proradila je 22. prosinca 1895. g., a željeznička stanica u Đurđenovcu otvorena je 2. prosinca 1896. g. Kako je riječ o gradnji u okviru ondašnjih Državnih željeznica, zgrada izlazi iz okvira planirane industrijske gradnje Đurđenovca, no građena je prema sličnom konceptu i predstavljala je u mjestu iznimno važan objekt, do kojega je dolazio Đurđeno-vački "korzo". Zgrada je jednokatna, s rizalitno izbačenim središnjim dijelom iznad kojeg je okomito na ostali dio zgrade postavljen dvostrešni krov. U osnovi ona je pravokutna i ima identične rizalitne istake s obje strane. Nedaleko od željezničke zgrade nalazi se skladišna zgrada s visokim podestom i rampom koja je omogućavala istovar i utovar robe, a građena je fasadnom opekom, te tako ujednačena s ostalom arhitekturom naselja.

POŠTA

Zgrada pošte izgrađena je 1906. g., a postoji i danas u relativno očuvanom stanju. Nalazi se nedaleko od željezničke postaje i ima zanimljiv, nepravilan tlocrt. U jednostavnu kvadratičnu osnovu ulazi pravokutno izduženo rizalitno, višekatno istaknuto pročelje s četverostrano lomljenim krovom. Uski pravokutni prozori simetrično su postavljeni i raščlanjuju pročelnu fasadu u čijoj se centralnoj zoni prizemlja nalazi glavni ulaz u poštu. Po svom adiranom volumenu i izduženim uskim prozorima zgrada asocira na nizozemsku arhitekturu prošloga stoljeća (Sl. 12).

Sl. 12

PUČKA ŠKOLA

Zgrada podignuta 1909. g., kada je u nju preseljena škola iz prizemnice preko puta pilane. Te godine škola je dobila i status javnosti, te prestaje biti privatnom. Škola je simetrična jednokatnica građena opekom s pravokutnim ritmički ujednačenim prozorskim otvorima i ulaznim vratima u središtu (Sl. 13). Nedavno je preuređena, a tom prilikom dogodile su se neke promjene (plastična stolarija, dodani trijem iznad glavnog ulaza).

Sl. 13

GRAĐANSKA ŠKOLA

Otvorena je svečanošću 3. svibnja 1925. g. Građanska škola longitudinalna je simetrična zgrada raščlanjena pravokutnim prozorskim otvorima poput zgrade pučke škole, ali za razliku od nje, ima polikromnu fasadu s kombinacijom žbuke i opeke, te istaknuti središnji dio. Donja zona naglašena je kamenim rustikalnim temeljem, iznad kojeg se vertikalno nižu prozorske osi jednostavnih pravokutnih prozorskih otvora, koje su uokvirene lezenama izrađenim od opeke. Opeka je ovdje prisutna i kao dekorativni i kao građevni materijal, što je karakteristika ukupne arhitekture Đurđenovca (Sl. 14).

Sl. 14

RADNIČKI DOM

Izgrađen je 1921. g. Imao je kino-dvoranu, pozornicu, knjižnicu i čitaonicu, prostorije za rad sindikata. Zgradu radničkog doma projektirao je mađarski inženjer Somogy⁸. Kvadratičnog je tlocrta, s visokim mansardnim krovom u kojem je smješten jedan kat. Na vrhu krovišta nalazi se zanimljiv detalj u formi male lanterne poligonalnog tlocrta u funkciji zračnog odvoda, koji postoji i na zgradi dječjeg vrtića. Prostorno gledano, u prizemlju su velike dvorane (kino i dvorana za radničke sastanke), a na katu su manje prostorije. Fasada je polikromna, s velikim pravokutnim prozorskim otvorima u zoni prizemlja i nešto manjim prozorima u zoni mansarde (Sl. 15).

Sl. 15

DJEČJI VRTIĆ

Prizemna zgrada podignuta je za potrebe dječjeg vrtića u Đurđenovcu 1931. g., s polikromnom fasadom. Osam prozorskih osi flankirane su uskom trakom

⁸ Podatak zapisan na razglednicu s motivom Radničkog doma iz privatnog arhiva Žaljka Cake, Đurđenovac.

crvene opeke koja odvaja rustikalni kameni temelj od ostalog dijela zgrade. Centralni uvučeni dio s ulaznim vratima do polovice je obložen crvenom opekam koja se, kao plošan dekorativan motiv često prisutan na industrijskim zgradama, pojavljuje i na zgradi dječjeg vrtića. Objekt je produžen dogradnjama prema dvorišnom dijelu, no glavno pročelje ostalo je nepromijenjeno (Sl. 16). Zgradu okružuje vrt u kojem je postavljeno dječje igralište.

Sl. 16

CRKVA

Župna crkva sv. Josipa počela se graditi potkraj srpnja 1936. g., a završenu izgradnju blagoslovio je pomoćni zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. Jednostavna je jednobrodna crkva sa središnjim zvonikom na pročelju. U unutrašnjosti zidovi i koritasti svod ukrašeni su freskama s geometrijskim i biljnim motivima. Prozori u stilu neogotike, izvana su obloženi crvenom opekam. Igra svijetle žbukane fasade ukrašene crvenim dekorativnim elementima od opeke, tako tipična za Đurđenovac, transponirana je i na objekt sakralne arhitekture.

TRGOVINE U CENTRU

(mesnica, pekara, trgovina mješovitom robom)

Dvije zgrade s visokim mansardnim potkrovljem u centru Đurđenovca postoje i danas. Zgrada trgovine mješovitom robom (današnja željezarija) ima danas jednostavnu monokromnu fasadu s velikim prozorskim otvorima (izlozi) i vratima koji presijecaju jedini dekorativni element fasade - kamenu traku (ovaj ukras ne postoji na drugoj zgradi). Na obje zgrade u središnjoj zoni mansardnog krova nalaze se dva prozorska otvora sa zasebnim krovnim rješenjem koje ima blago valovitu profilaciju u gornjoj zoni, asocirajući na rješenje glavnog pročelja "paropile" u duhu secesije (Sl. 17).

Sl. 17

U centru se nalazio i kiosk zvan "mali dućan", koji danas više ne postoji. Bio je izgrađen kao i ostali primjeri utilitarne arhitekture u polikromnoj kombinaciji s opekam na rubnim dijelovima, plošnim ploham koje raščlanjuju prozori i kamenim temeljom. Veliki mansardni krov specifične profilacije asocira na duh dalekoistočne arhitekture u kojoj dominiraju zanimljiva krovna rješenja (Sl. 18).

Sl. 18

III. STAMBENA ARHITEKTURA

a) reprezentativna

ČINOVNIČKI DOM

Činovnički dom je reprezentativna dvokatnica s mansardnim krovom građena oko 1909. g., za više neoženjene činovnike. Primjer je luksuzne zgrade za stanovanje koja svoje podrijetlo ima u baroknoj reprezentativnoj stambenoj arhitekturi. Zanimljivo je riješen ulazni dio s poligonalnim rizalitom istaknutim u sve tri zone (prizemlje, kat, mansarda), raščlanjen uskim prozorskim otvorima. Cijela fasada za razliku od

utilitarne i industrije arhitekture Đurđenovca, monokromna je bez dekorativnih elemenata s naglašenim kvadratičnim prozorskim otvorima. Zgrada je nedavno obnovljena (Sl. 19).

Sl. 19

"MALE VILE"

U blizini Činovničkog doma, u zoni stanovanja uprave tvornice, nalaze se dvije reprezentativne vile iz 1920-ih godina. Prva vila je građena za tadašnjeg upravitelja tvornice Aladara Leimdörffera (Sl. 20), a druga za direktora ekspedicije Rudolfa Schwertaseka (Sl. 21). Svaka je bila okružena parkom. Vila upravitelja tvornice većih je dimenzija i razvedena je u svom volumenu s balkonima, erkerom, povišenim tornjem, mansardnim

Sl. 20

krovom. Za vilu Schwertasek postoji originalni tlocrt iz kojeg možemo vidjeti da je bila prizemnica s pet soba i dubokim mansardnim krovom u kojem su bile sobe za posluđu⁹. Pretpostavlja se da je arhitekt vile bio izvjestan ing. Dominić koji je stanovao u Đurđenovcu i radio za potrebe poduzeća¹⁰. Obje vile građene su

⁹ Originalni nacrt koji se čuva u obiteljskoj arhivi Ivana Švertaseka u Zagrebu dan je na uvid autorici teksta, Jasminki Sabljak Najcer, tijekom pisanja rada.

¹⁰ Usmenu informaciju autorici teksta, J. Sabljak Najcer, dao je Ivan Švertasek, sin Rudolfa Schwertaseka za kojeg je kuća bila podignuta.

Sl. 21

kanatnim sustavom vidljivim na pročelju. Vila Schwertasek ima zanimljive secesijske dekorativne elemente na lezenama koje ritmički rasčlanjuju fasadu. Obje vile, kao i ostala reprezentativna arhitektura, podsjećaju na englesku arhitekturu "vrtnih gradova", čiji utjecaj zasigurno postoji u ovim ostvarenjima.

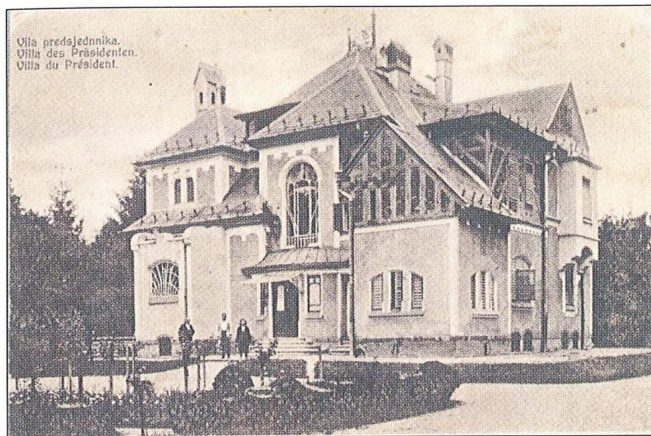
VILA

Izgrađena 1909. g., za potrebe stanovanja videnijih gostiju ili kupaca tvrtke, te odsjedanje generalnog direktora (Sl. 22). Okružena je manjim perivojem sa sadnicama egzotičnih i domaćih vrsta drveća i grmlja. Uz ovu zgradu teče rijeka Bukvik koja protječe dijelom kroz industrijski kompleks i kroz cijelo mjesto. Vila je jednokatna građevina kvadratične osnove i ima secesijska obilježja koja su vidljiva na detaljima od drvene ograde stubišta, štuko dekoracijama na fasadama, kao i na kovanim prozorskim tranzenama u obliku vijugave biljne vitice. Razvedena je terasama, ulaznim trijemom, mnoštvom različitih prozora, krovijem s nekoliko malih tornjića, dimnjaka i tavanskih prozora¹¹. Uz nje nu vanjštinu posebno se ističe uređenje interijera uz

¹¹ O ovoj zgradi piše Ivan Švertasek u svom rukopisnom radu Đurđenovac moga djetinjstva, str. 21:

"Vila predstavlja srce Đurđenovca. Iz poštovanja prema toj ljepotici njeno ime pisat ću velikim slovom.

Preko mosta, idući prema centru Đurđenovca, prekoputa tvornice tanina nalazi se Vila okružena prostranim parkom. Sagrađena je na prijelomu stoljeća u stilu secesije. Prozori su zaobljeni pravokutnici s oblim izbočinama, sa tornjićima dimnjaka, kojima se na vrhovima ističu limene zastavice s perforiranim velikim slovom N (od Neuschloss - prezime vlasnika). Namjena Vile bila je primanje istaknutih gostiju te važnih članova firmine uprave prilikom dolazaka u Đurđenovac. Park, koji se prostirao oko Vile, također nosi obilježje secesije i čini s njom jednu cjelinu. Živica od šišanog buksuza obrubljivala je cvjetni sag, a okrugli nasad sezonskog cvijeća nalazio se pred ulazom u Vilu. Počelo se sadnjom jaglaca, narcisa, zumbula, mačuhica, pa onda karanfilima, muškatalima, petunijama, kanama, gladiolama, cinijama, a u jesen krizantemama. Usred raskošnog šarenila boja uzdizala je svoje široke listove tropska palma Musa sativa (bananovac). Oko ruba travnjaka bili su posadeni kaktusi, opuncije, aloe itd. Najatraktivnije su bile ogromne plavičaste

Sl. 22

bogato korištenje drveta. Svojom funkcijom i formom, jedna je od rijetkih reprezentativnih objekata ladanjske secesijske arhitekture u Slavoniji (IVANKOVIĆ 2003.: 59). Kao i ostala opisana arhitektura Đurđenovca, vila zaslužuje izuzetnu pažnju u budućoj zaštiti, a osobito degradirani perivojni prostor koji je okružuje.

b) planska stambena arhitektura za radništvo

U razvoju radničkih stanova u Đurđencu možemo govoriti o nekoliko tipova radničke stambene arhitekture i različitom vremenu njihova nastanka.

Prvobitno su to bile nastambe uz prugu, tzv. željeznička kolonija *Jelisavac* i *Bukvik* u kojima su bile drvene kuće građene daskama s ispunama od zemlje. Zatim je slijedila *Taninska četvrt* sa zgradama građenim kanatnim sustavom i ispunama od cigle, te najkasnije građeno *Radničko naselje* s dva tipa stanova zidanih opekom i pokrivenih biber crijepom - jednostavne prizemnice i one malo luksuznije s mansardnim krovom, u kojem je bila još jedna soba.

ŽELJEZNIČKA KOLONIJA

Već na samom početku rada pilane spominju se stanovi za radnike. Bile su to drvene barake, odnosno barake zidane kombinacijom drveta i ćerpića (prijesna, nepečena cigla). Svaka baraka imala je osam stanova, a

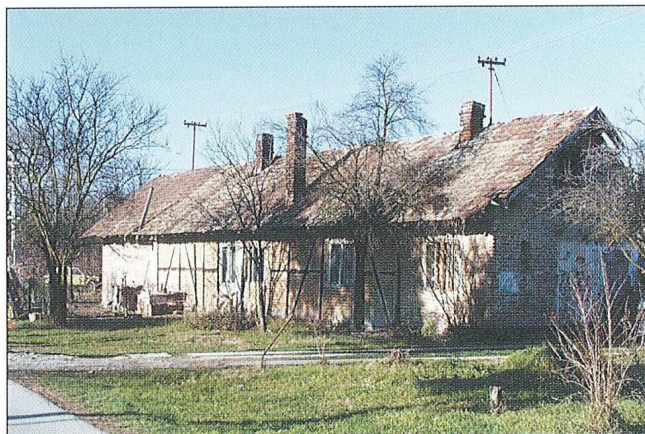
agave, koje su kao neke skulpture privlačile pažnju šetača. Oko Vile su bile postavljene posude s oleanderima u cvatu. Ovaj dio parka ispunjavao je okolinu svojim raskošnim bojama i mirisima. Središnji nasad okruživala je staza, uz koju je bilo posadeno ukrasno drveće žučkastih, srebrenih i tamnozelenih boja listova. Staze parka protezale su se dalje na predio gdje su dominirale visoke smreke. U sredini tog prostora postavljen je bio veći panj kao stol, a oko njega nekoliko manjih, koje su služile poput stolica. Takvih "separa" je bilo nekoliko. Na završetku parka dominirale su visoke platane. Ovdje je bio izlaz iz parka obilježen kapijom, postavljenom nasuprot "baščarije", vrtlarove kuće, čiji je dio zauzimao visoki staklenik u kojem bi se zimi sklanjale tropske biljke."

nalazile su se na pustari uz prugu koju su radnici zvali *Jelisavac* (danas prostor jugoistočno od križanja pruge Našice-Slatina i ceste Feričanci-Sušine) i *Bukvik*. Spominje se da ih je bilo preko dvadeset još oko godine 1918. Većina ih je bila građena poput sojenica, na stupovima koji su pod zgrade podizali šezdesetak centimetara iznad razine zemlje. Napuštene su tek nakon Prvog svjetskog rata. Danas se na tom prostoru nalazi nekoliko stambenih prizemnica građenih kanatnim sustavom s drvenim zabatnim pročeljima.

TANINSKA ČETVRT

Kasnije, razvojem naselja, počinju se izdvajati stambene zone u kojima se podižu jednoobrazne stambene zgrade za radništvo.

Naselje *Taninska četvrt* se gradi paralelno s podizanjem tvornice tanina (pozicionirano istočno od tvornice), dakle oko godine 1889. i danas je najstarije sačuvano stambeno naselje Đurđenovca. *Taninska četvrt* građena je kanatnim sustavom s gređem i ispunama od cigle. Cijelo naselje koncipirano je u više nizova u kojima su stambeni dijelovi odvojeni od tzv. utilitarnih (šupe, prostori za sitnu stoku i zahod), a sami stambeni prostori su imali vrtom odvojen kuhinjski dio i smočnicu od sobnog dijela. Po dva stana grupirana su u jedan stambeni blok ograđen drvenom ogradom s malim povrtnjakom (Sl. 23).

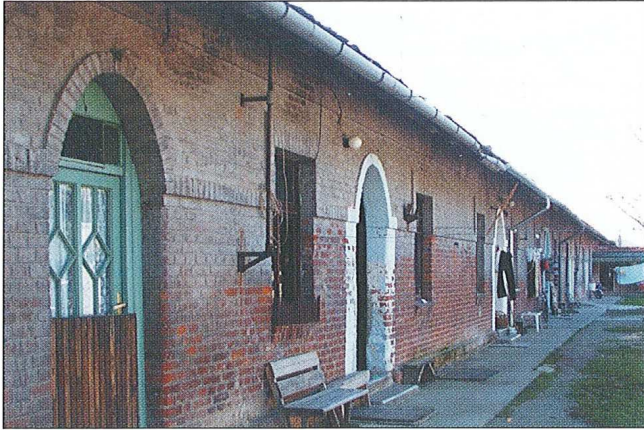

Sl. 23

RADNIČKO NASELJE

Dugačka ulica vodi od centra prema sjeveroistoku. Zgrade s desne strane građene su 1897. g. i 1898. g., a lijeva strana do 1910. g. Tri niza zgrada iza Radničkoga doma izgrađene su od 1918. g. do 1920. g. U ovom naselju nalaze se vrlo važne zgrade javnog značaja, pa se ovo naselje može smatrati cjelovitim naseljem koje uz stambenu zonu ima uklopljene i zgrade javne namjene poput škola, Radničkog doma, dječjeg vrtića, a kasnije i crkve. U radničkom naselju možemo jasno

raščlaniti dva tipa stambenih objekata, a to su prizemnice zidane ciglom i tzv. dupli stanovi s mansardnim krovom u kojem je jedna soba. Građene su istovjetnim materijalom i uz suzdržanu primjenu ukrasa u formi traka od nešto izbočenije postavljenih opeka koje stvaraju plitku profilaciju na zidu, načešće horizontalno presijecajući zgradu i prateći otvore vrata i prozora.

Sl. 24

Prvi tip zidanica imao je u nizu više ulaza u stanove (Sl. 24). Iz malog hodnika ulazilo se sa svake strane u jedan stan koji je imao sobu, kuhinju i malu ostavu. Zahodi su bili dislocirani, a pored njih su bile šupe građene opekom ili drvetom (Sl. 25). Vanjska drvena stubišta s obje zabatne strane vode na tavan.

Sl. 25

Malo luksuznije su zidanice s mansardnim krovom na kojem su rizalito izbačena dva prozora uokvirena valovitom krovnom konstrukcijom (Sl. 26). Ovaj tip naselja pruža obiteljima stanovanje u solidno zidanoj, crijepom pokrivenoj kući. Ima u stanu kuhinju, ostavu, tavan, a izvan stana manju staju za sitnu stoku i mali povrtnjak. Radničko naselje građeno fasadnom opekom daje cjelovit ambijentalni ugođaj cijelom organiziranom naselju. Karakteristična crvena boja "odijeva" radničko naselje u cijelosti, a neke zgrade kao što su crkva, škola, vrtić samo dekorativno.

Sl. 26

Radničke stambene zgrade Đurđenovca nisu imale vodu i kanalizaciju, pa su važnu ulogu igrali bunari i javne vodovodne pumpe smještene uz cestu. Sačuvao se još jedan manji broj metalnih pumpa i bunara s drvenom nadzemnom konstrukcijom pokrivenom crijepom.

Budući da stanovi nisu imali vodovod, postojala je javna kupaonica, tzv. *kupka* gdje su se stanovnici mogli besplatno okupati. Ona je bila smještena blizu tvornice tanina (para iz tvornice je zagrijavala vodu), s vanjske strane tvorničkog kompleksa. Javna kupaonica je funkcionirala do prije nekoliko godina, kada su svi stanari započeli nadogradnju svojih kupaoničkih kompleksa pored stanova.

Ove činjenice, kao i ostali primjeri, govore nam o suživotu i povezanosti naselja s industrijom, koja se brinula za egzistenciju radnika do te mjere da je organizirala i vrt (tzv. *baščariju*) u kojem je bio staklenik za uzgoj domaćeg i tropskog voća i povrća tijekom cijele godine.

ZAKLJUČAK

Industrijsko naslijeđe Đurđenovca pripada povijesnom sloju u kojem su nastajala najznačajnija ostvarenja industrijske arhitekture u Hrvatskoj. To je vrijeme nagle industrijalizacije potkraj 19. i početkom 20. st., u kojem prednjače pilane s pratećom industrijom (bačve, parket, namještaj, tanin). Kako je u razvoj poduzeća bio od samog početka uključen strani kapital, i u segmentu organiziranja izgradnje tvorničkog kompleksa i zajedničkog radničkog stanovanja imamo prisutnu primjenu iskustava već razvijenih europskih industrijskih gradova. U slučaju Đurđenovca riječ je o nastajanju cijelog novog "industrijskog grada" u kojem će se tvornički objekti graditi tako da imaju "dostojanstven vanjski izgled" (W. Gropius). Oni slijede osnovni koncept tvorničkih zgrada koji prevladava u Europi i Americi druge polovine 19. st., s vanjskim nosivim zidovima od opeke obilježenih neostilskim oznakama historicizma i

secesije, no još uvijek s prisutnom primjenom tradicionalnog materijala (drvo) u kanatnoj gradnji i postupnim ulaskom novih konstruktivnih rješenja uz primjenu betona i metalnih konstrukcija. Stilske dekoracije izvedene su najčešće korištenjem temeljnog graditeljskog materijala - cigle, kroz upotrebu nekoliko temeljnih varijacija poput denta, slijepih arkadica, pilastara, trake od zakošeno postavljene cigle, balustrada i sl. Ova primjena suzdržane i relativno plošne dekoracije korištenjem primarnog građevinskog materijala u punoj mjeri iskazuje estetiku funkcionalnosti, karakterističnu za naprednu arhitekturu industrijskih građevina svog vremena, a primjena na cijeloj skali zgrada, od tvorničkih do stambenih, ukazuje na planiranu estetiku cijelog urbanističkog prostora Đurđenovca. Ovaj princip bit će dosljedno proveden u svim segmentima gradnje, kako različitih industrijskih pogona, tako i zgrada javne namjene, te stambenih objekata. Ova unificiranost bila je za dugo vremena obilježje Đurđenovca, a govorila je ne samo o identičnosti vlasničke strukture, već i o visokoj razini urbanističkog, komunalnog i radničkog standarda vremena u kojem su ti objekti nastajali.

Nažalost, današnji Đurđenovac odražava tragično stanje u gospodarstvu, pa se primjerice model stanovanja radnika s kraja 19. ili početka 20. st. još uvijek koristi za život suvremene obitelji, koja različitim pregradnjama pokušava dostići minimum stambenog standarda i tim pokušajima često nepovratno uništava originalne vrijednosti ove arhitekture. Ista situacija

dogada se i velikim tvorničkim i skladišnim prostorima, koji su u visokom stupnju degradacije, bilo time što su izgubili svoju primarnu funkciju, pa zatvoreni propadaju, bilo time što su zbog nove funkcije radikalno preuređivani.

Pred nama je prvenstveno posao studiozne dokumentacije industrijskog naslijeđa Đurđenovca, a onda zahtjevan proces njegove zaštite i uključivanja u suvremeni život. Mogućnosti revitalizacije ovih objekata su brojne. Sustavnom brigom do danas su u svojim osnovnim značajkama sačuvane zgrade koje nisu uopće ili nisu bitno mijenjale funkciju (npr. dječji vrtić, crkva, radnički dom), nekima je pronađena nova funkcija i primjereno su obnovljene (npr. pučka škola, vila, činovnička vila), dok se za većinu tvorničkih objekata tek treba pronaći adekvatan način zaštite i primjerena funkcija.

Izuzetno visoka graditeljska razina omogućuje da ovi prostori budu i danas namijenjeni industrijskoj ili nekoj drugoj proizvodnji i namjeni. Veliki i funkcionalni unutrašnji prostori, osvijetljeni velikim staklenim površinama, suzdržani stilski detalji, dobra pozicioniranost prema prometnicama, mogućnost povezivanja više zgrada u ciklusu proizvodnje i dr., preduvjeti su tog željenog procesa. Vjerujemo da se barem mali dio tog prostora može iskoristiti i u muzeološke svrhe, kako bi se dostojno prezentirala prošlost Đurđenovca i njegovo bogato industrijsko naslijeđe, jer su procesi muzealizacije industrijske baštine dio naših kulturnih resursa i veliki izazov našega vremena.

LITERATURA

- CAKO, Ž., 1995., Đurđenovac : kronika, Đurđenovac,
- Grad za 21. stoljeće : zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o preobrazbi industrijskog naslijeđa u novu urbano-pejzažnu scenografiju (urednica Mirjana Goršić), 2001., Karlovac
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća : Virovitička županija (pripremile Ivana Horbec i Ivana Jukić), 2002., Zagreb
- IVANKOVIĆ, G. M., 2003., Secesijska arhitektura u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj // Secesija u Hrvatskoj (katalog izložbe), Zagreb,
- MAHEČIĆ - RADOVIĆ, D., 2002., Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba, Zagreb,
- ŽIVIĆ, D., KOVAČ, Z., 2002., Demografske značajke našičkog kraja // Našički zbornik 7, Našice

IZVORI

1. Đurđenovac, emisija HTV-a (urednik Ferdinand Meder), Zagreb, 1986.
2. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond poduzeća "Našička d.d.", sign. arhivskih kutija 218 i 219
3. Privatni arhiv Željka Cake, Đurđenovac
4. Ivan Švertasek, Đurđenovac moga djetinjstva (rukopis pohranjen u Zavičajnom muzeju Našice), 2004.

THE INDUSTRIAL ARCHITECTURE OF ĐURĐENOVAC

SUMMARY

The industrial legacy of Đurđenovac represents an exceptionally valuable example of "a factory town" from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. There we can find precious examples of industrial architecture adapted not only to factory buildings but also to public houses and residential architecture. A consistent application of structural techniques and restrained stylistic characteristics on the

whole area gave an unique example of the well-planned housing project the values of which have rapidly declined lately. There is a possibility to save this legacy for future generations and include it into the life of modern Đurđenovac by an appropriate application of conservation-restoration methods as well as by a certain structure preservation.